

УДК 376:378

DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2021-42-2-156-167>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ У СФЕРІ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Татаренко Г.В., Арсентьєва О.С.

CURRENT STATE AND PROSPECTS OF SOCIAL INCLUSION DEVELOPMENT IN THE FIELD OF HIGHER AND PROFESSIONAL EDUCATION

Tatarenko H.V., Arsentieva O.S.

Стаття присвячена аналізу правовідносин з соціальної інклюзії у сфері вищої та фахової передвищої освіти. Пріоритетність інклюзивних підходів обумовлена суспільним запитом на реальне забезпечення рівних можливостей в отриманні якісної освіти усіма споживачами освітніх послуг. Освітня інклюзія виступає багаторівневим завданням, яке поєднує як безпосередньо освітні послуги, так і психолого-педагогічні, реабілітаційні та соціальні аспекти. Зокрема соціальний зміст інклюзії, пов'язаний з отриманням вищої та фахової передвищої освіти, має спрямування на соціалізацію осіб з інвалідністю та маломобільних груп, на створення підґрунтя для отримання ним високих професійних навичок. У роботі розглянуто проблемні питання, пов'язані з термінологічним наповненням нормативно-правових актів, імплементацією міжнародних стандартів, фінансування та розробки механізмів реального втілення положень законодавства у життя. Стаття ґрунтується на дослідженнях прикладного характеру, що були реалізовані представниками закладу вищої освіти та громадянського суспільства у сфері аналітики щодо реалізації принципів доступності, якості освітніх послуг, що мають інклюзивну складову для всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: *освіта, інклюзія, освітнє середовище, маломобільні групи, здобувач вищої освіти, особливі освітні потреби, освітній ландшафт, доступність, розумне пристосування.*

Постановка проблеми. Сучасні темпи глобалізації та інформатизації суспільства призводять до трансформації гуманітарної діяльності людини, базовою основою якої виступає освіта. Освіта стає цінністю, що допомагає реалізувати (самореалізувати) основні права та свободи людини, забезпечити та покращити її економічну та соціальну підтримку. На особливу увагу при реалізації освітніх прав потребують процеси інклюзивного навчання, самореалізації людей з інвалідністю.

Конвенція «Про права осіб з інвалідністю» та «Факультативний протокол» до неї встановили, що «Держави-учасниці забезпечують, щоб особи з інвалідністю могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими» [1]. Із цією метою держави-учасниці вживають заходи, щоб для осіб з інвалідністю забезпечувалося

розумне пристосування. У результаті імплементації конвенційних положень до національного законодавства право на освіту гарантується статтею 53 Конституції України та чинним законодавством у сфері освіти, зокрема Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту» [2]. Водночас теоретичні положення законодавчої бази та їх реалізація свідчать про те, що існуюча законодавча база України у сфері освіти людей з інвалідністю та маломобільних груп не цілком відповідає основним принципам Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю» і потребує удосконалення та внесення змін до чинних законодавчих документів, які б затвердили основні поняття та принципи Конвенції. Зокрема, законодавчі акти містять неузгоджений категоріальний апарат, використовують різну термінологію, що ускладнює дотримання міжнародних зобов'язань України.

Дослідження та публікації. Підвищення уваги держави та суспільства до проблем освітньої інклюзії стала особливо помітною на тлі загального обговорення та прийняття декількох важливих нормативних актів у сфері розвитку інклюзивної освіти в Україні. Серед наукових публікацій, присвячених цій проблематиці можна відзначити праці Богданова С., Гаврюшенко Г., Давиденко Г., Овчаренко Г., Рокотянської Л., Терепищого С. та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експертна Рада громадських організацій (ЕРГО) ще у 2012 році здійснила дослідження щодо дотримання та втілення принципів Конвенції. Дослідження показало наявність проблем, пов'язаних зі «збором статистичних даних щодо кількості осіб з інвалідністю та забезпечення їхнього права на рівний доступ до якісної освіти за місцем проживання, інформації, наскільки навчальне середовище (методи викладання, освітні програми тощо) пристосовані до особливих потреб таких осіб. На низькому рівні залишаються методи та механізми гарантування та

реалізації особами з інвалідністю права на отримання фахової вищої та передвищої освіти» [3].

У вітчизняному навчальному інклюзивному ландшафті є брак університетів, які мають чітку розвинену інклюзивну освітню програму. Водночас в Україні є гарні приклади реалізації практик інклюзії, хоча це, на жаль, поодинокі випадки. Як приклад, можна навести Університет розвитку людини «Україна». «Методичне та інфраструктурне забезпечення також знаходяться на неналежному рівні, зокрема, майже відсутні методичні посібники щодо організації навчання студентів з інвалідністю у ЗВО, спостерігається архітектурна недоступність закладів освіти; не запроваджено науково обґрунтовану систему супроводу навчання студентів з інвалідністю; відсутні стандарти організації робочих місць студентів з інвалідністю різних нозологій, що суперечить конвенційному принципу «розумного пристосування»; немає нормативних актів щодо педагогічного навантаження викладачів, які працюють зі здобувачами вищої освіти з особливими освітніми потребами.»

Наразі іде активне формування законодавчого підґрунтя для зміни ситуації на краще. Так, 03.12.2020 року підписано Указ Президента України «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» [4]. На виконання цього указу розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 14 квітня 2021 №366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030» [5] її було схвалено. Також на громадському обговоренні на сайті МОН перебуває проект постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з особливими освітніми потребами та рівнів підтримки в освітньому процесі в інклюзивних класах (групах) закладів освіти». Були прийняті важливі постанови Кабінету

Міністрів України: «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» від 10 липня 2019 р. № 635, «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» від 10 липня 2019 р. № 636, «Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти» від 9 грудня 2020 р. № 1289.

Прийняття вищезазначених нормативно-правових актів підкреслює важливість розвитку освіти дорослих осіб, зокрема інклюзії у сфері вищої освіти та необхідності створення сприятливих умов для навчання, виховання, реалізації особистісного потенціалу осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Але необхідні зміни до базового законодавства з питань освіти та реальне впровадження вимог законодавства у життя.

Проаналізуємо окремі положення Закону України «Про вищу освіту», який містить основні правові, організаційні і фінансові засади функціонування системи вищої освіти та створює відповідні умови для посилення співпраці державних органів та бізнес-структур з закладами вищої освіти (ЗВО), базуючись на принципах автономії ЗВО, створення кластерної моделі освітньої системи з метою поєднання освіти, науки і практики, самореалізації особистості. Вкрай важливе значення для реалізації права на вищу освіту для з інвалідністю та маломобільних груп має перелік прав та принципів, закріплених статтею 62 та статтею 3 Закону «Про вищу освіту», які відповідають демократичним та людиноцентристським принципам соціальної інклюзії. Пункт 2 ст. 3 «Державна політика у сфері вищої освіти» Закону «Про вищу освіту» містить перелік принципів, на яких ґрунтується державна політика у сфері вищої освіти, та які відповідають міжнародним зобов'язанням України щодо забезпе-

чення прав осіб з інвалідністю та маломобільних груп на здобуття якісної вищої освіти та закріплюють вектор міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи.

Зазначені положення Закону відповідають правам людини та повинні мати змогу на повну реалізацію. Але саме в процесі реалізації зазначених прав та принципів виникає безліч складнощів, частина з яких пов'язана з термінологічною неузгодженістю законодавчих положень.

У вітчизняних нормативних актах містяться такі терміни, як: «діти та молодь з інвалідністю», «діти та молодь з особливими освітніми потребами», «діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку», «особи, які мають фізичні та розумові вади», «особи з фізичними обмеженнями», «особи з обмеженими можливостями», «особи з інвалідністю», «люди з інвалідністю» тощо. Така неузгодженість зустрічається і у Законі України «Про вищу освіту», який оперує терміном «особи з особливими освітніми потребами» та визначає цих осіб як (ст. 1 п.18) «..особа з особливими освітніми потребами - особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти». Тобто Закон у якості «осіб з особливими освітніми потребами» визначає лише «осіб з інвалідністю» і не всіх, а лише тих які потребують додаткової підтримки. Критерії таких потреб не визначені. Також, на нашу думку, потреби у здобувачів освіти єдині та спільні – отримання якісної освіти. Тому сам термін «особливі освітні потреби» викликає сумнів у його доцільності. Гадаємо, що слід використовувати термін «студенти - особи з інвалідністю» і забезпечувати їм можливості на доступ та отримання якісної вищої освіти на рівні з іншими здобувачами, як це і передбачено правами

здобувачів та принципами державної політики у сфері вищої освіти.

Що стосується тлумачення терміну «маломобільні групи», то згідно з Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» (п.16 ч.1. ст.1): «маломобільні групи населення - особи, які відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні у просторі, зокрема особи з інвалідністю, особи з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, громадяни похилого віку, особи з дитячими візками» [6]. Таким чином «маломобільні групи» є більш широким терміном, який включає в себе осіб з інвалідністю.

Використання зазначеного терміна у законодавчих актах з питань освіти взагалі не є популярним: про нього згадують лише в сенсі архітектурної доступності до об'єктів, зокрема у «ДБН України. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення. ДБН В.2.2.-40:2018», які визначають поняття «маломобільні групи населення» (МГН) як людей, що «...відчують труднощі при самостійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі. До таких груп віднесені особи з інвалідністю, люди з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, літні люди, люди з дитячими колясками» [7].

Таким чином, ми маємо деяку законодавчу невизначеність щодо переліку осіб, які відносяться до категорії «маломобільна група». Вважаємо, що для визначення осіб, які реалізують право на вищу освіту, необхідно конкретизувати зазначену категорію та закріпити визначення у Законі «Про вищу освіту».

У ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» прописано, що «для реалізації права на вищу освіту особами з особливими освітніми потребами заклади вищої освіти створюють їм необхідні умови для здобуття якісної вищої освіти». Але у Розділі V Закону

«Забезпечення якості вищої освіти» взагалі не йде мова про забезпечення необхідних умов для реалізації якісної вищої освіти для «осіб з особливими освітніми потребами», навіть не передбачено існування відповідних кваліфікованих фахівців з інклюзії для роботи у ЗВО.

Пунктом 7 ст. 33 «Структура закладу вищої освіти» передбачено, що структурним підрозділом закладу вищої освіти може бути «...спеціальний навчально-реабілітаційний підрозділ, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності». Але, при існуванні підрозділу відсуне передбачення можливості створення груп для студентів з інвалідністю, які б користалися послугами підрозділу, забезпечувалися необхідним інклюзивним технічним обладнанням, спеціалістами-викладачами тощо. Стаття 49 Закону «Про вищу освіту» встановлює, що основними формами здобуття вищої освіти є: «...інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); дуальна». Водночас, гадаємо, що у разі наявності у п. 7 ст. 33 Закону України «Про вищу освіту» норми щодо можливості створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу з метою організації інклюзивного освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами, доречно було б у статті 49 Закону до форм здобуття вищої освіти додати ще інклюзивну.

Стаття 52 Закону «Про вищу освіту» надає перелік категорії учасників освітнього процесу, серед яких не має згадки про категорію педагогічних працівників, які мають надавати вищу освіту особам з особливими потребами та володіти навичками педагога спеціального профілю. Серед обов'язків науково-

педагогічних, наукових і педагогічних працівників (ст.58 Закону «Про вищу освіту»), відсутні обов'язки науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників, які забезпечують навчально-виховний процес для осіб з особливими освітніми потребами, що унеможливає дотримання вимог ст. 4 Закону «Про вищу освіту» про створення необхідних умов для здобуття якісної вищої освіти особам з особливими освітніми потребами. Хоча можливості для отримання певних навичок у педагогічних працівників передбачені ст. 60 «Післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників», яка надає можливості працівникам підвищити кваліфікацію (розширити профіль) «... шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду. Викладачі в інклюзивних (чи змішаних) групах мають отримати спеціальну підготовку з тим, щоб розуміти особливості сприйняття навчального матеріалу студентами різних нозологій».

Отже, післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та стажування науково-педагогічних працівників в змозі сприяти підготовці різнопрофільних фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання.

Що стосується реалізації принципу «розумного пристосування закладів освіти», то це стосується наявності пандусів, спеціальних меблів, ліфтів, обладнання кімнат санітарно-гігієнічного призначення, забезпечення необхідної ширини дверей, коридорів, проходів між партами в аудиторіях, сидіннями в актових залах та столиками в їдальні, можливості вільного розміщення візків за першими рядами парт, розміщення тактильних позначок і звукових інформаційних пристроїв у ліфтах та коридорах закладу, схо-

дах. Споживачі освітніх послуг за необхідністю мають бути забезпечені відповідною та доступною аудіо та відео, візуальною інформацією, такими послугами можуть вільно користуватися усі учасники освітнього процесу незалежно від віднесення до категорії «особа з інвалідністю» чи «маломобільна група»

Вельми болючою проблемою, яка створює реальну перешкоду для втілення законодавчих положень щодо побудову інклюзивного середовища є фінансування інклюзивної освіти в Україні.

Світова практика фінансування інклюзії у вищій освіті дозволяє виділити чотири моделі такого фінансування: «кількісну модель, яка виходить від кількості осіб з особливими освітніми потребами; сервісну модель, яка забезпечує виконання всіх необхідних сервісів, не орієнтуючись при цьому на окрему людину; децентралізована модель фінансування, що базується на залученні коштів місцевих бюджетів; персональну модель, зорієнтовану на фінансове забезпечення потреб окремого споживача освітніх послуг».

Наразі у фінансуванні ЗВО беруть участь: держава, зокрема МОН (співвідношення бюджетних та позабюджетних надходжень – 70:30, 60:40 або 50:50); регіони; муніципалітети; фізичні, юридичні особи (в т.ч. спонсори, комерційне навчання студентів); асоціації (випускників, роботодавців); державні та комерційні студентські кредити для здобуття вищої освіти; іноземні студенти; підприємства та організації (матеріально-технічна допомога). До інших джерел фінансування можна віднести: гранти, кошти від виконання наукових робіт та держбюджетних тем, кошти міжнародних наукових та освітніх грантів і проектів, надання в оренду майна; інвестиції; закордонні джерела фінансування; бізнес; регіональні фонди, місцеві підприємства.

Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року передбачає створення механіз-

мів фінансування заходів із забезпечення фізичної безбар'єрності, забезпечення стійких механізмів фінансування ініціатив, спрямованих на створення фізичної доступності, за рахунок державного бюджету та інших джерел, а також фінансування за форматом «гроші ходять за людиною» щодо розвитку освіти дорослих.

Одним з нових механізмів фінансування освіти стали субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки «особам з особливими освітніми потребами». Впровадження такого механізму стало можливим завдяки співпраці в рамках Шведсько-українському проекту «Підтримка децентралізації в Україні», який фінансувався Шведським агентством міжнародного розвитку SIDA із залученням Міністерства освіти і науки України щодо питань реформування механізму фінансування освіти. У Законі «Про Державний бюджет України на 2021р» ст.24 та 25 передбачено перерозподіл коштів освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, але мова знову йде лише про фінансування загальної середньої освіти. Субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами у 2021 р складає 0,5 млрд грн

Постановою Кабінету Міністрів України № 109626 «Про встановлення розміру доплати за окремі види педагогічної діяльності» встановлено розміри доплати за окремі види педагогічної діяльності. У п.5 Додатку до цієї Постанови визначено, що «...за роботу в інклюзивних класах (групах) у закладах дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти доплата встановлюється у граничному розмірі 20 відсотків. Зазначена доплата встановлюється педагогічним працівникам та помічникам вихователів тільки за години роботи у цих класах (групах)».

Але, субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми по-

требами знову не має перерозподілу на заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації, тобто на здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами.

У 2018 році з метою аналізу політики фінансування інклюзивної освіти в Україні та порядку використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами за підтримки МБФ «Відродження» було проведено аналіз політик фінансування інклюзивної освіти. За результатами дослідження було опубліковано Звіт, який містить виклад існуючих проблем щодо використання механізмів фінансування інклюзії в освіті. Деякі з визначених проблем є актуальними і наразі для системи вищої освіти, зокрема: «- невідповідність та існуючі прогалини в нормативно-правових документах; - затримка коштів субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами на початок бюджетного року; - відсутність оплати «асистенту» чи іншій особі, що здійснює супровід студента з інклюзивними потребами, особам що здійснюють психологічний супровід; - неможливість придбання за кошти субвенції навчальних підручників та матеріальної бази для організації робочих місць студентів з інвалідністю різних нозологій основних засобів; - відсутня доплата за роботу в інклюзивних групах у закладах професійної (професійно-технічної) та вищої освіти; - відсутність фінансування спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу, який утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності; - відсутність дієвих місцевих програм підтримки інклюзивного навчання та ін» [8]. З жалем можемо констатувати, що і на

2021 р. ці проблеми продовжують бути актуальними та не вирішеними.

Таким чином, існує необхідність у розробці більш дієвого механізму фінансування інклюзивного навчання у професійній та вищій освіті та контролю за виконанням вимог законодавства.

Від обсягів та термінів фінансування залежить наповнення та стан матеріально-технічної бази ЗВО. Стаття 70 Закону «Про вищу освіту» визначає матеріально-технічну базу і правовий режим майна закладів вищої освіти до яких відносяться «...будівлі, споруди і приміщення закладів вищої освіти повинні відповідати вимогам доступності згідно з державними будівельними нормами і стандартами. Якщо відповідні об'єкти неможливо повністю пристосувати для потреб осіб з особливими освітніми потребами, здійснюється їх розумне пристосування з урахуванням універсального дизайну. Проектування, будівництво та реконструкція будівель, споруд і приміщень закладів вищої освіти здійснюються з урахуванням потреб осіб з особливими освітніми потребами».

Стаття 9 Закону «Про вищу освіту» передбачає обов'язкові ліцензійні умови та стандарти вищої освіти серед яких передбачені «технологічні вимоги щодо наявності певної матеріально-технічної бази разом з даними, що дають змогу її ідентифікувати (для освітніх програм, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання, та з урахуванням необхідності створення умов для осіб з особливими освітніми потребами)». Стаття 62 Закону «Про вищу освіту» серед прав осіб, які навчаються у закладах вищої освіти передбачає право на безоплатне забезпечення інформацією для навчання у доступних форматах з використанням технологій, що враховують обмеження життєдіяльності, зумовлені станом здоров'я (для осіб з особливими освітніми потребами). Нажаль у більшості ЗВО такі формати

надання знань знаходяться на дуже початковому рівні і не передбачають використання високотехнологічних пристроїв та програм.

Пункту 9 розділу XV Закону «Про вищу освіту» встановив зобов'язання протягом одного року з дня набрання чинності цим Законом розробити та затвердити комплексну державну програму щодо забезпечення конституційного права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, зокрема з метою реалізації положень, передбачених в абзацах четвертому та п'ятому частини другої статті 70 цього Закону. Така програма відсутня на теперішній час.

Вищезазначене викликає активізацію втручання громадськості щодо поліпшення та прискорення вирішення проблем розбудови інклюзивного середовища. Проявом громадської активності стало проведення масштабної адвокаційної кампанії з метою забезпечення прав людей з інвалідністю та маломобільних груп населення до доступу на отримання якісної вищої та фахової передвищої освіти, що міститиме моніторинг та рекомендації щодо подолання зазначених проблем. Ініціатором такої адвокаційної кампанії на території Луганської області виступала Громадська організація «Фундація «Жіноча ініціатива», членкині якої взяли участь у Менторській програмі для підсилення адвокаційних спроможностей організацій громадянського суспільства, реалізованої Центром демократії та верховенства права. Проведене дослідження було спрямоване на вирішення низки завдань, серед яких були аналіз відповідності національного законодавства міжнародним стандартам у сфері інтегрованої/інклюзивної освіти; аналіз критерію доступності (недискримінація, фізична та економічна доступність) освіти; дослідження критерію прийнятності освіти; аналіз критерію адаптованості освіти. Дослідження ґрунтувалося на наступних методах: метод опитування (використано при розробці та проведенні опитування серед представників закладів вищої освіти, закладів

передвищої фахової освіти в Луганській області), метод нормативного аналізу при вивченні міжнародного та національного законодавства у сфері інклюзивної освіти, метод експерименту, який був проведений здобувачами освіти та викладачами за участі представників маломобільних груп та людей з інвалідністю, метод індукції та дедукції, використаний при аналізі реалізації доступу до вищої освіти осіб зазначених вище категорій тощо.

Використання такої методології дало змогу залучити до дослідження безпосередніх бенефіціарів освітніх послуг – студентів з інвалідністю та представників маломобільних груп та з'ясувати чи відповідають реаліям державні гарантії щодо створення інклюзивного освітнього середовища. Зокрема чи реалізуються на практиці та якою мірою, у якій формі положення пункту 4 ч. 3 ст.3 Закону «Про вищу освіту» щодо створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення додатковою підтримкою в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами, зокрема психолого-педагогічним супроводом, створення для них вільного доступу до інфраструктури закладу вищої освіти та положення пункту 9 ч.3 ст.3 Закону «Про вищу освіту», яким визначена необхідність належної державної підтримки підготовки фахівців із числа осіб з особливими освітніми потребами на основі забезпечення їх додатковою підтримкою, зокрема психолого-педагогічним супроводом, та створення для них вільного доступу до освітнього процесу, зокрема забезпечення вільного доступу до інфраструктури закладу вищої освіти.

Зокрема, респондентам ставилося питання щодо створення та функціонування у їх закладах освіти спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу або групи психолого-педагогічного супроводу для здобувачів освіти з особливими потребами (згідно з Постановою КМУ від 10 липня 2019 р. № 635 «Про затвердження Порядку організації

інклюзивного навчання у закладах вищої освіти»), на яке позитивно відповіли лише 98 осіб з 313 (32%), 35 осіб (11,4%) зазначили, що такого відділу в них немає і, на жаль, більшість - 184 особи (60,1%) не змогли дати відповіді щодо наявності таких центрів у власних закладах освіти.

Респондентам було запропоновано для відповіді декілька питань щодо навчально-організаційного супроводу здобувача освіти з особливими потребами, видів такого супроводу. Так, 70 осіб (23,5%) зазначили, що процес супроводу відбувається власне на факультетах, 51 (17,1%) респондент вважають, що такий супровід здійснюють навчальні відділи закладів освіти. У 154 осіб (51,7%) це питання викликало труднощі з відповіддю, і 23 особи (7,7%) зазначили, що супроводу немає взагалі. Щодо видів супроводу результати опитування розподілилися таким чином: 64 особи (21,3%) відзначають, що є психолого-педагогічний супровід здобувача вищої освіти з особливими потребами, 51 особа (16,9%) називає соціальний супровід, про технічний супровід відомо 28 особам (9,3%), професійна адаптація та реабілітація, медична реабілітація – 14 (4,7%) та 9 (3%) відповідно. 131 особа (43,5%) зазначила, що нічого не знають про наявність видів супроводу у власних закладах освіти, 4 особи (1,3%) зазначили, що жодного супроводу немає. На можливість супроводу здобувача освіти з особливими освітніми потребами (батьки (інші законні представники) або особи, уповноважені ними, соціальні працівники (робітники), волонтери тощо) на належному рівні вказують 75 респондентів (75,1%), 65 осіб (21,7%) зазначають, що такий супровід відбувається не на належному рівні, 24 (8%) особи дають негативну відповідь, 135 (45,2%) не можуть дати відповіді на питання.

У якості суттєвого недоліку системи інклюзивної освіти респонденти відзначили незабезпеченість принципу безперервності та наступності інклюзивної освіти на всіх рівнях

навчання: школа – коледж – університет – аспірантура – друга вища освіта тощо.

Респондентам було запропоновано питання щодо додаткових вимог до освітньої діяльності та можливості його сприяння поповненню лав студентів за рахунок осіб з особливими освітніми потребами: 181 особа (63,1%) відзначила важливість наявності спеціального супроводу (сурдоперекладач, тифлопедагог, тьютор), 141 особа (49,1%) вважають за необхідне внесення корегувань до методичного забезпечення курсів, 138 осіб (48,1%) говорять про роботу за адаптованими освітніми програмами, 124 (44,9%) осіб відзначають важливість формування сприятливого мікроклімату у студентських групах і педагогічному колективі, 103 особи (35,9%) наголошують на додатковій психолого-педагогічній підготовці викладачів, 79 (27,5%) до додаткових вимог відносять розвиток дистанційних форм навчання, по одній особі дали відповіді, які по суті говорять про додаткові фінансові витрати та необхідність фінансування.

Щодо питання про створення умов у закладі освіти для залучення широкого контингенту осіб з особливими освітніми потребами відповіді розподілилися наступним чином: 207 осіб (71,4%) вважають найважливішим створення доступного освітнього середовища (пандуси, ліфти, переобладнання туалетів, їдалень, аудиторій), 158 осіб (54,5%) говорять про оснащення спеціалізованою технікою та комп'ютерами, 134 (46,2%) наголошують на залученні спеціалізованого технічного складу працівників, 127 осіб (43,8%) вважають за необхідне створення медичних кабінетів і збільшення медперсоналу, 104 респонденти (35,9%) відзначають важливість підвищення кваліфікації викладачів, 98 осіб (33,8%) говорять про необхідність внесення корегувань до навчально-методичне забезпечення, 78 опитаних (26,9%) наголошують на введенні до штату спеціальної групи тьютерів і 33

особи (11,4%) не вважають за потрібне створення спеціальних умов.

За результатами проведеної адвокатської компанії були сформульовані пропозиції, які були спрямовані на розгляд Урядового уповноваженого з прав осіб з інвалідністю. Серед пропозицій: удосконалити нормативне регулювання інклюзивного освітнього середовища у сфері вищої освіти шляхом розробки та прийняття Положення про «Підвищення педагогічної кваліфікації викладачів інклюзивних груп»; Положення про «Індивідуальну програму реабілітації студентів з особливими освітніми потребами»; проведення структурних змін в університеті, спрямованих на забезпеченні інклюзивної складової в освітньому процесі (наприклад, створення окремих структурних підрозділів з питань інклюзивного навчання; коледжу з інклюзивними напрямками підготовки); підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, шляхом організація курсів підвищення кваліфікації викладачів та кураторів інтегрованих груп; організація курсів жестової мови для співробітників та студентів; Проект Постанови КМУ «Про затвердження категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з особливими освітніми потребами та рівнів підтримки в освітньому процесі в інклюзивних класах (групах) закладів освіти» повинен врахувати рівні підтримки в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах закладів вищої освіти. Пропонується доповнити Проект Додатком 5 «Рівні підтримки в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивних групах закладів вищої освіти». Також пропонується створити інтерактивні довідники щодо освітнього ландшафту ЗВО.

«Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» ставить за мету створення інклюзивних закладів освіти, де кожен здобувач

освіти отримає підтримку та необхідні послуги відповідно до своєї індивідуальної освітньої траєкторії. Досягнення зазначеної мети вимагає створення нової ефективної системи менеджменту й адміністрування в інклюзивному освітньому процесі, впровадження гнучкого фінансового механізму комплексного задоволення потреб здобувачів освіти з особливими освітніми потребами з урахуванням рівнів підтримки. Передбачається, що заклади освіти будуть забезпечені необхідними дидактичними та навчально-методичними матеріалами для організації освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребам; штати закладів освіти будуть включати педагогічних працівників та фахівців інших галузей, які володіють компетентностями для роботи з особами з особливими освітніми потребами. Кабінет Міністрів України кожні два роки затверджуватиме план заходів з реалізації Стратегії, з залученням Міністерства освіти і науки України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, закладів та установ освіти, громадських організацій. Таким чином, задля реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року необхідно поетапне комплексне вирішення питань, пов'язаних із нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим забезпеченням інклюзивної вищої освіти.

Література:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та Факультативний протокол до неї // Офіційний вісник України від 19.03.2010 — 2010 р., № 17, / № 101 (2009, ст. 3496) /, стор. 93, стаття 799, код акта 50027/2010
2. Закон України «Про вищу освіту»// Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004
3. Альтернативний звіт громадських організацій щодо виконання Конвенції ООН про права

осіб з інвалідністю // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.slideshare.net/undpukraine/ss-49399154>

4. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні: Указ Президента України від 03.1.2020 №533/2020// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text>

5. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 №366-р // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

6. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 34, ст.343

7. ДБН України. Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення. ДБН В.2.2.-40:2018. Видання офіційне. – К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018 // <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/V2240-2018.pdf>

8. Аналітичний звіт «Аналіз політик фінансування інклюзивної освіти в Україні та порядку використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-137/zvit.pdf>

References:

1. Konventsia OON pro prava osob z invalidnistiu ta Fakultatyvnyi protokol do nei // Ofitsiyni visnyk Ukrainy vid 19.03.2010 — 2010 r., № 17, / № 101 (2009, st. 3496) /, stor. 93, stattia 799, kod akta 50027/2010
2. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»// Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, № 37-38, st.2004
3. Alternatyvnyi zvit hromadskykh orhantzatsii shchodo vykonannia Konventsii OON pro prava osob z invalidnistiu // [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <https://www.slideshare.net/undpukraine/ss-49399154>
4. Pro zabezpechennia stvorennia bezbar'iernoho prostoru v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 03.1.2020 №533/2020// <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533/2020#Text>
5. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbar'iernoho prostoru v Ukraini na period do 2030: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv

Ukrainy vid 14 kvitnia 2021 №366-r // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

6. Закон України «Про реहुліування мистобудівної діяльності»// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 34, ст.343

7. ДБН України. Інклюзивність будівел і споруд. Основні положення. ДБН В.2.2.-40:2018. Вydання офіційне. – К.: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018 // <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/01/V2240-2018.pdf>

8. Аналітичний звіт «Аналіз політик фінансування інклюзивної освіти в Україні та порядку використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребам» [Електронні ресурс]. – Режим доступу: <https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-137/zvit.pdf>

Tatarenko H., Arsentieva O. Current state and prospects of social inclusion development in the field of higher and professional education – Article.

The article is devoted to the analysis of legal relations on social inclusion in the field of higher and professional education. The priority of inclusive approaches is due to the public demand for real equal opportunities in obtaining quality education for all consumers of educational services. Educational inclusion is a multilevel task that combines both direct educational services and psychological and pedagogical, rehabilitation and social aspects. In particular, the social content of inclusion, associated with higher and professional education, is aimed at the socialization of people with disabilities and low mobility groups, to create a basis for them to obtain high professional skills. The paper considers problematic issues related to the terminological content of regulations, implementation of international standards, financing and development of mechanisms for the actual implementation of the law. The latest legal acts in the field of inclusion have been analysed, in particular, the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine until 2030. Emphasis is placed on the importance of adult education, including inclusion in higher education and the need to create favourable learning conditions for obtaining education, realization of personal potential of persons with disabilities and low mobility groups. The article is based on the applied researches conducted by representatives of higher education institutions and civil society in the

field of analytics on the implementation of the principles of accessibility, quality of educational services that have an inclusive component for all participants in the educational process, and contains statistics of higher and professional education in the Luhansk region. A number of suggestions and recommendations for solving problems in this area have been proposed.

Key words: education, inclusion, educational environment, inclusive educational environment, low-mobility groups, higher education seeker, special educational needs, educational landscape, accessibility, reasonable accommodation.

Татаренко Г.В., Арсентьева Е.С. Современное положение и перспективы развития социальной инклюзии в сфере высшего и профессионального образования - Статья.

Статья посвящена анализу правоотношений в социальной инклюзии в сфере высшего и профессионального высшего образования. Приоритетность инклюзивных подходов обусловлена общественным запросом реального обеспечения равных возможностей в получении качественного образования всеми потребителями образовательных услуг. Образовательная инклюзия выступает многоуровневой задачей, объединяющей как непосредственно образовательные услуги, так и психолого-педагогические, реабилитационные и социальные аспекты. В частности, социальное содержание инклюзии, связанное с получением высшего и профессионального высшего образования, имеет направленность на социализацию лиц с инвалидностью и маломобильных групп, на создание основы для получения ими высоких профессиональных навыков. В работе рассмотрены проблемные вопросы, связанные с терминологическим наполнением нормативно правовых актов, имплементацией международных стандартов, финансированием и разработкой механизмов реального воплощения положений законодательства в жизнь. Статья основывается на исследованиях прикладного характера, реализованных представителями высшего образования и гражданского общества в сфере аналитики по реализации принципов доступности, качества образовательных услуг, имеющих инклюзивную составляющую для всех участников образовательного процесса.

Ключевые слова: образование, инклюзия, образовательная среда, маломобильные группы, соискатель высшего образования, особые образовательные потребности, образовательный ландшафт, доступность, разумное приспособление.

Авторська довідка:

Татаренко Галина Вікторівна – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри конституційного права СНУ ім. В. Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна;

Арсєнтьєва Олена Сергїївна – к.ю.н., доцент, декан юридичного факультету СНУ ім. В. Даля, м. Сєвєродонецьк, Україна.

Стаття надійшла до редакції 12 листопада 2021 р.